



Д. С. Гордієнко

Листи В. Бузескула до М. Бережкова



останній час в українській історичній науці інтерес істориків помітно змістився з опису політичних та соціально-економічних подій минулого до вивчення процесів «внутрішньої» історії свідомості та мислення, як і загалом приватного життя людей, що, власне, притаманно і сучасній світовій історіографії [див.: 1, с. 4–5]. Таким чином, спостерігається процес посилення зацікавлення біографістикою, одне з перших місць в якій займають постаті колег по корпорації — істориків. З другого боку, зацікавлення біографістикою сприяє й «побудові» власних біографій вже сучасних істориків, що особливо актуально для представників української історіографії всесвітньої історії.

Відповідно до цього, в історичній науці спостерігається й зміна ставлення до джерел особистого походження, насамперед епістолярних. Відтак листи все частіше стають як джерелами для різноманітних історичних студій, так і об'єктом самостійних джерелознавчих розвідок.

Одним з найяскравіших представників всесвітньої історіографії в Україні кінця XIX — початку XX ст. був професор Харківського університету Владислав Петрович Бузескул (1858–1931 рр.), постать якого знайшла вже певне висвітлення в сучасній історичній науці [див.: 2; 3]. Однак в історіографії, присвяченій В. Бузескулу, відсутній аспект його знайомства і стосунків з професором Інституту князя Безбородька Михайлом Бережковим¹. Навіть у значній за обсягом монографії Л. Матвеєвої [2] постать М. Бережкова в біографії В. Бузескула не відмічена, як і відсутня постать колеги М. Бережкова по Інституту — Олексія Покровського, який є темою одного з листів, що публікуються. І тут варто відмітити, що саме В. Бузескул був постійним рецензентом О. Покровського [4; 5] (що відмічено і в листах), і, навпаки, — О. Покровський написав досить об'ємну рецензію на працю В. Бузескула «Введение в историю Греции» [6, с. 3–50].

На сьогодні листи В. Бузескула до М. Бережкова як джерела використовувались лише у працях, присвячених М. Бережкову [7, с. 26, 31, 72]². Проте предметом самостійного джерелознавчого аналізу вони ще не були.

Обидва листи В. Бузескула до М. Бережкова є відповіддю на кореспонденцію останнього, на що прямо вказують слова адресанта «Благодарю Вас за письмо» та

¹ Бережков Михайло Миколайович (1850–1932), відомий історик-русист, випускник Санкт-Петербурзького університету (1879), учень К. Бестужева-Рюміна. Протягом 1882–1904 рр. — професор Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині, з 1919 р. — позаштатний професор Ніжинського інституту народної освіти та бібліотекар фундаментальної бібліотеки [див.: 7].

² На жаль, я натрапив на ці листи вже після написання біоісторіографічної статті про О. Покровського, тому ця публікація є певною мірою продовженням і моєї ж статті про останнього [9, с. 107–118].

«на Ваше письмо...» Можна припустити, що це власне всі листи, написані В. Бузескулом до М. Бережкова, бо останній дуже ретельно зберігав отриману кореспонденцію (на що вказує досить значний масив листів в особовому фонді), як і взагалі ретельно вів власний архів, а також через те, що В. Бузескул лише через 31 рік згадує про особисте знайомство з М. Бережковим на X Археологічному з'їзді в Ризі, який відбувся 1–15 серпня 1896 р. Таким чином, за даними листа від 17 лютого 1927 р. не можна погодитись з Л. Шипко, що «саме розповіді харківського вікарія о. Євгенія... про М. Бережкова... спонукали В. Бузескула за прийнятної нагоди, яким виявився з'їзд у Ризі, налагодити персональні та ділові взаємовідносини з ним» [7, с. 72]. З листа випливає, що саме після особистого знайомства М. Бережков став темою для розмов з о. Євгенієм, а не навпаки. Звісно, певну інформацію В. Бузескул міг отримати і від В. Савви, який був безпосереднім учнем М. Бережкова і в Харківський період підтримував тісні стосунки зі своїм ніжинським учителем [8]. Так само не можна цілком погодитись з твердженням Л. Шипко, що саме В. Бузескул «виявив сприяння у справі переведення М. Бережкова в лютому 1927 р. на академічну пенсію в 120 крб. щомісяця» [7, с. 97]. Дослідниця посилається на «Щоденник» М. Бережкова, однак сам В. Бузескул у листі прямо зазначає, що «Я тут не причем». Проте, можливо, тут зіграла роль і звичайна скромність харківського професора.

Особливо цінним з джерелознавчого боку є лист В. Бузескула від 5 жовтня 1928 р., який також є відповіддю на лист М. Бережкова з повідомленням про смерть О. Покровського¹. Постать останнього на сьогодні ще не знайшла належного висвітлення в науці, і особливо складними для реконструкції біографії вченого є останні — 1920-ті роки його життя. Для О. Покровського це був дуже важкий період [9, с. 110], коли він із сім'єю переживав постійну матеріальну скруту, тому згадана в листі премія була б дуже доречною. Однак саме в той період О. Покровський розгорнув і дуже плідну наукову діяльність, пишучи статтю за статтею, частина яких, на жаль, так і залишилась не виданою². В. Бузескул у своїх рецензіях на праці О. Покровського загалом високо оцінював науковий доробок останнього. Таку ж високу оцінку як вченому дає він йому і в листі до М. Бережкова: «редкий был труженик и знаток в области науки нашей».

По більшовицькому перевороті О. Покровський був змушений покинути Київ, де він викладав в університеті святого Володимира, і знову повернутися до Ніжина. З 1922 р. він став позаштатним співробітником Всеукраїнської академії наук, фактично працюючи без зарплатні. Про те, що вчений був висунений у дійсні члени ВУАН, раніше було відомо лише зі «Щоденника» його друга й колеги по Інституту князя Безбородька і Ніжинській науково-дослідній кафедрі професора І. Турцевича [9, с. 110]. Таким чином, лист В. Бузескула не лише підтверджує цю інформацію, а й додає нові деталі щодо перипетій з обранням О. Покровського.

Окрім того, лист характеризує й тогочасний стан наукового життя. В. Бузескул досить болісно переживає відхід «прежних работников науки», усвідомлюючи, що й сам він, як власне і М. Бережков, належить до того ж покоління Ф. Успенського, Б. Фармаковського, О. Покровського та інших.

Кінець 1920-х років був позначений згортанням лібералізації життя в Радянському Союзі, починався етап «закручування гайок» і «полювання на відьом». Насамперед ці процеси відчувались у науковому світі, тому не випадково В. Бузескул відмічає, що його «положение напряженное, серьезное и чреватое последствиями». І це в листі до малознайомої людини та ще й явного русофіла, яким був М. Бережков. Як відомо, В. Бузескул потрапив до когорти «західних буржуазних істориків». Попри те, що «офіційно» він стане ним лише через 2 роки [10, с. 41–86], ймовірно, якийсь «джержавний тиск» він відчував вже у 1928 р.

¹ Помер О. Покровський 14 вересня 1928 р.

² На сьогодні не знайдено.

Листи дають і певну інформацію щодо характеристики В. Бузескула як людини. Якщо для М. Бережкова активне листування в цей період було «панацеєю від самотності» [7, с. 97], то В. Бузескул, як можна висувати з листів, не був схильний до налагодження якихось особистих стосунків. Як було зазначено, відновлення його знайомства з М. Бережковим відбулось лише через 31 рік, та й то з ініціативи останнього. Попри те, що о. Євгеній — брат М. Бережкова, бував у нього вдома, його подальшої долі В. Бузескул не знає, та вона його, ймовірно, й не дуже цікавила. І головне, попри те, що з О. Покровським В. Бузескула досить давно пов'язувало наукове співробітництво, він «не знав его семейного положения». При досить тісному науковому світі кінця XIX — початку XX ст. така ситуація видається дещо дивною. З цього можна припустити, що В. Бузескул йшов на зближення важко, залишаючись для оточення насамперед колегою. Натомість для М. Бережкова — безумовно талановитого, але й амбітного вченого, який не зміг себе повністю реалізувати в провінційному Ніжині, — знайомство з відомим вченим було певною сатисфакцією за власний неуспіх, тому не випадково він не просто зазначає від кого отриманий лист (вже це для М. Бережкова рідкісний випадок), а чітко відмічає, що від «профессора и академика».

Таким чином, листи до М. Бережкова, з одного боку, доповнюють «корпус» епістолярної спадщини В. Бузескула [див., наприклад: 11, с. 310–320; листи В. Бузескула до М. Карєєва у статті: 12, с. 238–241], а з іншого, містять певну інформацію, що доповнює біографії як самого В. Бузескула, так і М. Бережкова та О. Покровського. Однак інформаційність листів цим не обмежується.

Листи, що публікуються, зберігаються в особовому фонді М. Бережкова Інституту рукописів Національної бібліотеки України імені В. Вернадського (ф. 23). Всі листи публікуються вперше за автографами. В публікації збережено орфографію та пунктуацію оригіналів. Листи подаються за хронологічним принципом, датування проставлено відповідно до автографів. Помітки, зроблені рукою М. Бережкова, подані у фігурних дужках {} курсивом.

«Бузескул В. П. Бережкову М. Н.
Письмо от 17 февраля 1927 г. Из Харькова в Нежин»

{19 февраля Нов[ого] ст[иля]}¹

Улица Гиршмана, 6
(бывш. Сорокинский пер.)

1927, 17 февр[аля]

{От Владислава Петровича Бузескула, профессора и академика²}

Глубокоуважаемый
Михаил Николаевич.

Благодарю Вас за письмо и за добрую память. От души рад, что дело с Вашей пенсией так скоро и благоприятно решилось. Я тут не причем.

Помню и тот момент нашей встречи, за обеденным столиком, о котором Вы вспоминаете. Это было в Риге, во время Археологического Съезда 1896 г.³. О Вас я нераз вспоминал в беседах с Вашим братом, преосвященным Евгением⁴, который

¹ Дата отримання листа. Написано рукою М. Бережкова.

² Написано рукою М. Бережкова.

³ X Археологічний з'їзд [див.: 13].

⁴ Преосвященный Євгеній (в миру — Іван Бережков), (1864–1922) — молодший брат М. Бережкова.

был в Харькове некоторое время викарным. Он был знаком с моими коллегами, профессорами А. П. Кадлубовским¹ и В. И. Саввой², и бывал в нашем доме. Из Харькова переведен был в качестве правящего, не викарного, епископ в Благовещенск. С грустью простились мы с ним, и с тех пор я не знаю дальнейшей судьбы его.

Всего Вам благого сердечно желает
Искренне преданный Вам
В. Бузескул

Наш привет Алексею Ивановичу³.

IP НБУВ, ф. XXIII, спр. 784, автограф

«Бузескул В. П. Бережкову М. Н.
Письмо от 5 октября 1928 г. Из Ленинграда в Нежин»

{Получ[ено] 25 сентября (Окт[ября]) 8-го⁴}

Ленинград,
Ул. Халтурина, б[ывшая] Миллионная, 27
Дом Ученых

1928, 5 окт[ября]

Дорогой
Михаил Николаевич!

Не удивляйтесь, что на Ваше письмо с печальной вестью о кончине, столь внезапной, дорого[го] Алексея Ивановича⁵ я отзываюсь так поздно: письмо Ваше не застало меня в Харькове, откуда я выехал еще 13 сент[ября], и переслано мне сюда лишь теперь. О смерти Алексея Ивановича я уже знал. Но приношу Вам душевную благодарность за то, что Вы вспомнили обо мне и с своей стороны известили меня, сообщив и подробности относительно его кончины. Смерть вырывает из рядов прежних работников науки одного за другим. Здесь летом, на даче в Парголово, скончался Б. В. Фармаковский⁶;

¹ Кадлубовський Арсеній Петрович (1867–1921) — історик російської літератури, випускник Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині. Професор Харківського університету по кафедрі російської мови і літератури, протягом 1916–1917 рр. — професор Пермського університету, де був першим деканом Історико-філологічного факультету, 1919–1920 рр. — професор Таврійського університету.

² Савва Володимир Іванович (1865–1920) — історик-русист, випускник Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині, учень М. Бережкова. Приват-доцент Харківського університету по кафедрі руської історії. 1920 р. розстріляний більшовиками.

³ Покровський Олексій Іванович (1868–1928) — відомий історик-класик, випускник Санкт-Петербурзького університету (1879). Учень Ф. Соколова. Протягом 1891–1894 рр. приват-доцент Санкт-Петербурзького університету, 1894–1905 рр. — професор Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині, 1905–1920 рр. — професор Київського університету св. Володимира, з 1920 р. — професор Ніжинського інституту народної освіти, член і керівник античної секції Ніжинської науково-дослідної кафедри [див.: 9, с. 107–118].

⁴ Дата отримання листа. Написано рукою М. Бережкова.

⁵ Покровський Олексій Іванович — див. прим. 3.

⁶ Фармаковський Борис Володимирович (1870–1928) — мистецтвознавець і археолог, випускник Історико-філологічного факультету Новоросійського університету. Протягом 1898–1900 рр. був ученим секретарем Російського археологічного інституту в Константинополі. Приват-доцент Санкт-Петербурзького університету, з 1901 р. — член Імператорської археологічної комісії, проводив розкопки в Ольвії, Києві, Євпаторії. В 1914 р. обраний членом-кореспондентом Петербурзької академії наук, з 1925 р. — АН СРСР.

10-го сентября — наш византист, акад. Ф. И. Успенский¹; 16 сент[ября] — в Кисловодске — зоолог, акад. П. П. Сушкин², раньше, до 1920 г., бывший профессором в Харьковском университете.

Смерть Алексея Ивановича поразила меня своею неожиданностью. Всего недели за три до отъезда моего из Харькова я закончил и отнес в премиальную Комиссию при Главнауке рецензию на последние его работы, представленные им на премию, — разумеется с вполне благоприятным отзывом, какого они заслуживали, и с заключением о присуждении автору полной премии в 500 р[ублей]. Не знаю, как решила или решит премиальная Комиссия и скоро ли она выдаст премию наследникам покойного. А по приезде сюда, встретившись в Академии, в заседании нашего отделения с В. Н. Перетцем³ и узнав, что он собирается ехать в Киев, я говорил с ним о том, чтобы он узнал там о положении дел с избранием Алексея Ивановича в члены Украинской Академии Наук, о чем я еще зимою прошлого года вел переписку с тогдашним вице-президентом Академии С. А. Ефремовым⁴. Формально начать дело мешали предстоявшие изменения в порядках Академии. И вдруг теперь весть о кончине Алексея Ивановича! От всей души жаль его: редкий был труженик и знаток в области науки нашей. Жаль и как человека: жизнь его, кажется, была не сладкая...

Я не знал его семейного положения и не мог своевременно выразить свое глубокое сочувствие горю семьи. Не откажите, дорогой Михаил Николаевич, взять на себя выражение этого сочувствия супруге и дочерям покойного от моего имени⁵.

¹ Сушкін Петро Петрович (1868–1928) — відомий зоолог, мандрівник, зоогеограф-орнітолог, випускник Московського університету, по закінченні якого деякий час в ньому викладав. Протягом 1909–1919 рр. — професор Харківського університету, де був завідувачем кафедри зоології, 1919–1920 рр. — професор Таврійського університету, з 1927 р. — академік АН СРСР [див.: 16, 215 с. — Бібліогр.: с. 185–207].

² Успенський Федір Іванович (1845–1928) — відомий історик-византист, випускник Історико-філологічного факультету Санкт-Петербурзького університету. По захисті магістерської дисертації «Никита Акоминат из Хон» (1874 р.) був обраний доцентом Новоросійського університету. 1879 р. захистив докторську дисертацію на тему «Образование второго болгарского царства», після чого був обраний професором Новоросійського університету. Саме з його ініціативи був створений Російський археологічний інститут в Константинополі, протягом 1894–1914 рр. директором якого він був. Він же заснував часопис «Известия Русского археологического института в Константинополе», протягом 1921–1928 рр. — голова Російського Палестинського товариства. 1900 р. Ф. Успенський був обраний академіком Петербурзької академії наук, з 1917 р. — академік Російської, а з 1925 р. — АН СРСР [див.: 14, с. 29–108; 15, с. 270–313].

³ Перетц Володимир Миколайович (1870–1935) — філолог, історик російської та української літератур, випускник Історико-філологічного факультету Санкт-Петербурзького університету. З 1904 р. — професор Київського університету святого Володимира, в якому (1907 р.) створив «Семинарий русской филологии акад. В. Н. Перетца». Протягом 1914–1917 рр. — професор Саратовського університету, з 1917 р. — Петроградського. 1914 р. обраний академіком Російської академії наук, з 1919 р. — академіком АН України, з 1924 р. — академік АН СРСР. Заарештований 11 квітня 1934 р. за справою «Российской национальной партии». Помер на засланні 23 вересня 1935 р. Реабілітований 17 липня 1957 р.

⁴ Ефремов Сергій Олександрович (справжнє прізвище — Охріменко), (1876–1939) — український громадсько-політичний і державний діяч, літературний критик, історик української літератури, випускник юридичного факультету Київського університету святого Володимира. Дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові. У 1917 р. увійшов до складу Центральної ради, генеральний секретар міжнародних справ. 1919 р. обраний академіком Української академії наук, протягом 1922–1928 рр. — віце-президент, 1924–1928 рр. — голова Управи УАН. Заарештований 1929 р. у справі «Спілки визволення України». Помер в одному з таборів 10 березня 1939 р. [див.: 17].

Я здесь с женою вот уже 3 недели. Приехал рано в ожидании выборов новых членов Академии. Выборы начнутся однако только числа 10-го, сначала в смешанных комиссиях из специалистов академиком и представителей союзных республик. Пока идет подготовка к ним. Положение напряженное, серьезное и чреватое последствиями.

Будьте здоровы, благополучны! Всего Вам благого!

Вам душевно преданный
В. Бузескул

IP НБУВ, ф. XXIII, спр. 785, арк. 1–2 зб, автограф

Ключові слова: В. Бузескул, М. Бережков, О. Покровський, листи, ВУАН.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Зашикільняк А.* Сучасна світова історіографія: Посібник для студентів історичних спеціальностей університетів. — Львів, 2007.
2. *Матвеева А. В.* Владислав Бузескул — историк своего времени. — К., 2008.
3. *Перфилова Т. Б.* Образ афинской демократии в антиковедении Нового времени. Интерпретация В. П. Бузескула / Под ред. М. В. Новикова. — Ярославль, 2007.
4. *Бузескул В. П.* Рец.: А. Покровский. К вопросу об основном характере древнеэллинического государства. Нежин, 1905 // ЖМНП. — 1906. — № 5–6.
5. *Бузескул В. П.* Рец.: А. Покровский. О хронологии Афинской истории VI ст. до Р. Х. К., 1915 // ЖМНП. — 1916. — № 1.
6. *Покровский А. И.* О «Введении в историю Греции» проф. В. П. Бузескула // Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине. — 1904. — Т. 21.
7. *Шипко А. В.* Наукова та освітня діяльність Михайла Бережкова. — Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність 07.00.06 — історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. — К., 2007.
8. *Листи В. Савви до М. Бережкова з Харкова в Ніжин.* — IP НБУВ, ф. XXIII, спр. 1003–1006.
9. *Гордієнко Д.* Μέμνησθαι αλιστεύειν — наукове кредо професора Олексія Покровського // Ніжинська старовина. Ніжинознавчі студії № 5: Збірник регіональної історії та пам'яткознавства. — 2008. — Вип. 6(7).
10. *Буржуазные историки Запада в СССР (Тарле, Петрушевский, Кареев, Бузескул и другие)* // Историк-марксист. — 1931. — Т. 21.
11. *Письма профессора Харьковского университета Владислава Петровича Бузескула к профессору Софийского университета Гаврилу Илиеву Кацару (1904–1929 гг.) (В. И. Кадаев, А. Н. Токарев)* // Древности, 2005: Харьковский историко-археологический ежегодник. — X., 2005.
12. *Филимонов В. А. Н. И. Кареев и В. П. Бузескул: материалы к характеристике взаимоотношений историков* // Харківський історіографічний збірник. — X., 2008. — Вип. 9.
13. *Известия X Археологического съезда в Риге 1–15 августа 1896 г.* — Рига, 1896.
14. *Горянов Б. Т.* Ф. И. Успенский и его значение в византиноведении // ВВ. — 1947. — Т. 1 (26).
15. *Каптерев С. Н.* Uspenskiana (I. Хронологический указатель трудов. II. Литература о Ф. И. Успенском) // ВВ. — 1947. — Т. 1 (26).
16. *Слободиська О. А.* Діяльність академіка П. П. Сушкіна в контексті розвитку біологічної науки (остання чверть XIX — перша третина XX століть): дис... канд. іст. наук: 07.00.07. — К., 2007.
17. *Єрмашов Т. В.* Сергій Єфремов (1876–1939): Біобібліографічний покажчик // Молода нація. — 2007. — № 2 (43). — С. 206–256; 2008. — № 1 (46).

Резюме

Гордиенко Д. С. Письма В. Бузескула к М. Бережкову

Статья является археографической публикацией двух писем В. Бузескула к М. Бережкову, датированных 1927 и 1928 годами. Публикуемые письма подтверждают факт личного знакомства двух ученых, дополняют, а в некоторых местах опровергают, известные факты из их биографии, а также являются важными для биографии историка А. Покровского, особенно для реконструкции его последних лет жизни. Кроме того, они отображают состояние науки и положение ученых в Советском Союзе в конце 20-х гг. XX в., в том числе содержат материалы, относящиеся к истории ВУАН.

Ключевые слова: В. Бузескул, М. Бережков, А. Покровский, письма, ВУАН.

Summary

D. Gordiyenko. V. Buzeskul's Letters to M. Berezhkov

The article is an archeographical publication of the two V. Buzeskul's letters to M. Berezhkov, dated 1927 and 1928. The letters being published prove the fact of personal acquaintance of the two scholars. The documents comply and in some places invalidate wide-known facts from their biographies, and are also important for the biography of the historian O. Pokrovsky, especially for the reconstruction of his last years of life. Besides, the letters reflect the state of the science and scholars in the Soviet Union in the late 1920ies, among others there are materials corresponding to the history of the Ukrainian Academy of Sciences.

Key words: V. Buzeskul, M. Berezhkov, O. Pokrovsky, letters, Ukrainian Academy of Sciences.

